

# ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

---

*В. Коваленко*, ректор Київського національного університету внутрішніх справ, член-кореспондент Національної Академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор

*О. Колб*, декан Інституту заочного та дистанційного навчання Київського Національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

## Про проблеми використання в кримінально-виконавчому праві України деяких термінів і понять

В умовах реформування органів кримінальної юстиції<sup>1</sup> нагальною проблемою виступають завдання щодо створення відповідної нормативно-правової бази їх діяльності, яка б, з одного боку, увібрала у свій зміст позитивні результати вітчизняної практики, а з другого — відобразила найбільш ефективні форми і методи їх функціонування за кордоном<sup>2</sup>.

Як показує вивчення сучасного стану зазначених органів, зокрема правоохоронних, їх діяльність не повною мірою відповідає міжнародним стандартам та вимогам демократичного суспільства<sup>3</sup>. Особливо актуальним це питання є для органів і установ виконання покарань, які в силу свого правового становища стоять ніби на завершальному етапі боротьби зі злочинністю, виконуючи рішення судів щодо осіб, винних у вчи-

<sup>1</sup> Див.: Портнов А. В. Переворот без революції / А. В. Портнов // Дзеркало тижня. – 2010. – № 30(810). – 21–27 серп. – С. 3.

<sup>2</sup> Див.: Литвак О. М. Моніторинг діяльності органів кримінальної юстиції та необхідність їх реформування / О. М. Литвак // Проблеми пенітенціарної теорії і практики : Бюлетень. – К., 2005. – № 10. – С. 268.

<sup>3</sup> Див.: Коваленко В. В. Нагальні проблеми реформування правоохоронних органів / В. В. Коваленко // Юрид. вісн. України. – 2010. – № 33(789). – 14–20 серп. – С. 4.

ненні суспільно небезпечних діянь<sup>1</sup>, а тому мають володіти сучасними технологіями, у тому числі на нормативно-правовому рівні, які дають можливість чітко та ефективно вирішувати визначені законодавством завдання у цій галузі суспільної діяльності. З цього випливає, що законодавча техніка та практика її застосування мають бути зрозумілими та однозначними як для теоретиків, так і для безпосередніх суб'єктів виконання нормативно-правових приписів та вимог<sup>2</sup>.

Як свідчать результати аналізу сучасної наукової літератури, в Україні останнім часом досить поширеним стало вживання поряд із таким поняттям, як кримінально-виконавче право, іншого поняття, а саме — пенітенціарне право тощо<sup>3</sup>.

Більше того, така практика поширюється й у нормотворчій діяльності, зокрема при розробці різноманітних концепцій розвитку кримінально-виконавчої системи України<sup>4</sup>, проектів нормативно-правових актів (Указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України та ін.) та в офіційних доповідях про стан дотримання прав людини у місцях позбавлення волі<sup>5</sup>.

Особливо активно у цьому напрямі працюють такі вчені, як О. В. Беца, А. О. Галай, М. В. Климов, В. І. Кривуша, В. А. Львовчкін, О. В. Пташинський, Г. О. Радов, О. В. Романенко, О. П. Сєверов, В. М. Синьов, Б. М. Телефанко, С. Я. Фаренюк, Ю. В. Чакубаш, О. Х. Юлдашев та ін.

Разом із тим, якщо з'ясувати зміст таких понять, як кримінально-виконавче право (законодавство, діяльність та ін.) та пенітенціарне право тощо, то можна обґрунтовано дійти висновку, що зазначені терміни не є тотожними.

Як показує вивчення доктринальних джерел, у науковій, включаючи юридичну, літературі приділяється значна увага вимогам, яким має

<sup>1</sup> Див.: Коваленко В. В. Нагальні проблеми реформування правоохоронних органів / В. В. Коваленко // Юрид. вісн. України. – 2010. – № 33(789). – 14–20 серп. – С. 4.

<sup>2</sup> Див.: Кругликов Л. Л. Использование средств законодательной техники при регламентации процесса применения наказания / Л. Л. Кругликов // Проблемы пенитенциарной теории и практики : Бюлетень. – К., 2004. – № 9. – С. 63–64.

<sup>3</sup> Див.: Радов Г. О. Першочергові проблеми пенітенціарної політики України на сучасному етапі / Г. О. Радов // Проблеми пенітенціарної теорії і практики : Бюлетень. – К., 1996. – № 1. – С. 12.

<sup>4</sup> Концепція розвитку Державної кримінально-виконавчої служби України до 2015 р. [Електронний ресурс]: Проект, розроблений Міністерством юстиції України. – Режим доступу: <http://zakonl.rada.gov.ua/cgi-win/iaws/vain.cg>

<sup>5</sup> Дотримання прав людини в місцях позбавлення волі : витяг із доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за 1998–1999 рр. // Аспект : Інф. бюл. – Донецьк, 2001. – № 3(4). – С. 12.

відповідати мова закону, у тому числі її термінологічний апарат<sup>1</sup>. Зокрема, не упорядковуючи їх у певну систему, науковці виділяють такі з них: точність (С. С. Алексєєв, В. К. Бабаєв); зрозумілість (В. Н. Иванов, В. К. Грищук); доступність (Б. А. Міренський, А. А. Ушаков); вичерпність (М. М. Гродзинський, А. С. Піголкін); стислість (С. А. Боголюбов, Х. А. Рандау); простоту (П. І. Люблінський); чіткість (С. С. Алексєєв); однорідність викладу (С. А. Боголюбов, Х. А. Рандау); офіційний характер (А. С. Піголкін, З. А. Тростюк); додежання правил правопису тієї мови, якою написаний нормативно-правовий акт (М. М. Гродзинський); стандартизація та формалізованість (А. А. Ушаков); легка запам'ятовуваність (Б. А. Міренський); виразність (П. І. Люблінський); єдність (В. К. Бабаєв); насиченість узагальненими термінами, виразами і поняттями (М. І. Ковальов); ясність (П. І. Люблінський, А. С. Піголкін); експресивна (фр. *expressif*; від лат. *expressus* — виразний, випуклий)<sup>2</sup> нейтральність (А. С. Піголкін); вільна оглядовість статті та вірне відображення змісту норм названих статей (Г. Р. Фединак) та ін.<sup>3</sup>

На жаль, такої стандартизації у кримінально-виконавчому праві досі не вироблено. Нерідко, як свідчить ознайомлення з науковими роботами і з проектами нормативно-правових актів з питань виконання покарань, окремі автори одночасно в тексті вживають поняття та терміни, що характерні для позначення змісту як кримінально-виконавчого, так і пенітенціарного права.

Водночас відображаючи лише по формі той самий процес (виконання — відбування покарання), зазначені інститути права не є тотожними, що логічно впливає зі змісту цих понять. Про це, власне, зауважував і Г. О. Радов, а саме: «Поняття, зміст та структура пенітенціарної функції держави нетотожні кримінально-виконавчій або виправно-трудовій функції. Сутність останніх базується на вирішенні локальних, формально юридичних обов'язків і не охоплює об'єктивно суспільно корисного результату, досягнення якого має прагнути держава, виконуючи покарання<sup>4</sup>». При цьому він же залишався прихильником впро-

<sup>1</sup> Див.: Тростюк З. А. Вимоги до термінологічного апарата Особливої частини КК України та їх загальна характеристика / З. А. Тростюк // Проблеми пенітенціарної теорії і практики : бюлетень. – К., 2001. – № 6. – С. 102.

<sup>2</sup> Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. – К., 1977. – С. 238.

<sup>3</sup> Див.: Тростюк З. А. Вимоги до термінологічного апарата Особливої частини КК України та їх загальна характеристика / З. А. Тростюк // Проблеми пенітенціарної теорії і практики : бюлетень. – К., 2001. – № 6. – С. 102.

<sup>4</sup> Радов Г. О. Роль та місце пенітенціарної системи в структурі державного управління України / Г. О. Радов // Проблеми пенітенціарної теорії і практики : Бюлетень. – К., 1997. – № 2. – С. 6.

вадження в Україні пенітенціарного права, розробивши зокрема Доктринальну модель закону «Про пенітенціарну систему України»<sup>1</sup>.

Такий підхід знайшов і своїх прихильників. Так, Р. А. Калюжний та І. С. Сергеев переконані, що основне завдання, яке стоїть перед пенітенціарною доктриною — це органічно поєднати різноманітні аспекти сфери виконання покарань і стати основним чинником у виробленні і застосуванні пенітенціарної політики держави<sup>2</sup>.

Разом з тим, як правильно зауважив Г. О. Радов, проблеми пенітенціарної політики України розпочинаються з елементарного — відсутності в сучасній українській науці і соціальній практиці адекватного уявлення щодо поняття і сутності пенітенціарної політики як соціально-правового явища<sup>3</sup>. Її зміст він бачив у такому: «...Це самостійна галузь державно-правової діяльності уповноважених на те суб'єктів соціального управління з визначення обов'язкових до виконання керівних ідей, принципів, доктринальних положень, установок, вимог, цілей та завдань у сфері забезпечення каяття осіб, що відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, які б відповідали законам та закономірностям соціалізації особистості, збалансовано забезпечували задоволення законних прав та інтересів громадянина, суспільства і держави»<sup>4</sup>.

На здійсненні в Україні пенітенціарної, а не кримінально-виконавчої діяльності наполягав і В. М. Синьов, який розглядав її в узагальненому розумінні як таку, що має, окрім вузько професійної, суто функціональної специфіки, спільні характеристики, зумовлені особливостями свого предмета (засуджені та їхня спільність), умовами роботи (місця позбавлення волі, особлива правова регламентація дій) і завданням (перевиховання засуджених, збереження і примноження їхніх суспільно цінних рис, зокрема фізичного і психічного здоров'я, здатності позитивно виконувати свої соціальні ролі; безпека — як внутрішня в межах установи, так і зовнішня, з точки зору захисту суспільства від злочинців)<sup>5</sup>.

<sup>1</sup> Радов Г. О. Доктринальна модель закону «Про пенітенціарну систему України» / Г. О. Радов // Проблеми пенітенціарної теорії і практики : Бюлетень – К., 1997. – № 2. – С. 11–52.

<sup>2</sup> Калюжний Р. А. Актуальні засади побудови пенітенціарної доктрини та пенітенціарної політики / Р. А. Калюжний, І. С. Сергеев // Проблеми пенітенціарної теорії і практики : Бюлетень. – К., 2000. – № 5. – С. 8.

<sup>3</sup> Радов Г. О. Першочергові проблеми пенітенціарної політики України на сучасному етапі / Г. О. Радов // Проблеми пенітенціарної теорії і практики : Бюлетень. – К., 1996. – № 1. – С. 12.

<sup>4</sup> Там само. – С. 12–13.

<sup>5</sup> Синьов В. М. Підготовка спеціалістів для пенітенціарної системи / В. М. Синьов // Проблеми пенітенціарної теорії і практики : Бюлетень. – К., 1996. – № 1. – С. 19–20.

Разом з тим Ю. В. Чакубаш не робить ніякої різниці між пенітенціарною та кримінально-виконавчою діяльністю, вживаючи у своїх роботах поряд (як синоніми) поняття і категорії, що відображають зміст цих видів діяльності<sup>1</sup>.

О. В. Романенко, будучи прихильником впровадження в Україні норм, понять і категорій пенітенціарного права, з цього приводу зауважив, що на відміну від виправно-трудова чи кримінально-виконавчої політики держави пенітенціарна політика базується на пенітенціарній ідеї, в основі якої лежать норми християнської моралі. У зв'язку з чим каяття злочинця розглядається як свідчення його зміни на краще і бажання повернутися до нормального життя в суспільстві<sup>2</sup>.

Такі ж, з окремими відмінностями, погляди на зазначену проблематику можна знайти в роботах С. Я. Фаренюка, В. К. Шкарупи, А. А. Лукашенка<sup>3</sup> та деяких інших вітчизняних науковців.

Якщо ж проаналізувати чинне кримінально-виконавче законодавство України як нормативно-правовий вияв політики у сфері виконання покарань, то слід констатувати, що його зміст не є тотожним з пенітенціарною політикою, а отже, варто це враховувати у різних аспектах кримінально-виконавчої діяльності, включаючи й її наукову складову.

На відмінності цих понять свого часу наполягали у своїх роботах П. П. Михайленко, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников та ряд інших українських вчених. Із цим твердженням варто погодитись, якщо врахувати такі теоретичні та практичні аспекти цієї проблематики.

1. Відповідно до змісту терміна «пенітенціарний» (від фр. *Penitenciaire*, лат. *Poenitentia* — каяття)<sup>4</sup>, пенітенціарна діяльність зводиться лише до виконання покарання у виді позбавлення волі та ґрунтується на принципах одиночного ув'язнення засуджених у камерах і його виправлення

<sup>1</sup> Чакубаш Ю. В. Формування наукового погляду на тюрму як суспільно-державний інститут / Ю. В. Чакубаш // Проблеми пенітенціарної теорії і практики : Бюлетень. – К., 1998. – № 3. – С. 29–31.

<sup>2</sup> Див.: Романенко О. В. До питання участі інститутів громадянського суспільства в формуванні пенітенціарної політики в Україні / О. В. Романенко // Проблеми пенітенціарної теорії і практики: Бюлетень. – К., 2000. – № 5. – С. 11–12.

<sup>3</sup> Фаренюк С. Я. Пенітенціарні засади проекту Кримінально-виконавчого кодексу України / С. Я. Фаренюк // Проблеми пенітенціарної теорії і практики : Бюлетень. – К., 1996. – № 1. – С. 25–28; Калюжний Р. А. Пенітенціарна політика (історико-правовий огляд виникнення та розвитку) / Р. А. Калюжний, В. К. Шкарупа, Г. Т. Горобець // Проблеми пенітенціарної теорії і практики : Бюлетень. – К., 1996. – № 1. – С. 55–67; Лукашенко А. А. Духовна культура пенітенціарного персоналу – компонент його професійної майстерності / А. А. Лукашенко // Проблеми пенітенціарної теорії і практики : Бюлетень. – К., 1997. – № 2. – С. 86–91.

<sup>4</sup> Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. – К., 1977. – С. 511.

при мінімальному впливі зовнішніх сил (адміністрації виправних установ, інших суб'єктів цієї діяльності) — все віддається у «руки» засудженого, тобто процес відбування призначеного судом покарання є виключною волею особи, щодо якої воно застосовано<sup>1</sup>.

Водночас у кримінально-виконавчій діяльності головний акцент робиться на зовнішніх впливах на особу засудженого з тим, щоб досягти мети кримінального покарання (ст. 50 КК України).

Саме таке завдання визначено у ст. 1 КВК України «Мета і завдання кримінально-виконавчого законодавства України» та в ст. 6 цього ж Кодексу «Виправлення і ресоціалізація засуджених та їх основні засоби», до яких законодавець відніс: встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим), суспільно корисну працю, соціально-виховну роботу, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання та громадський вплив. При цьому, як це впливає зі змісту ч. 4 ст. 6 КВК, зазначені засоби виправлення і ресоціалізації засуджених застосовується в обов'язковому порядку з урахуванням виду покарання, особистості засудженого, характеру, ступеня суспільної небезпеки і мотивів вчиненого злочину та поведінки засудженого під час відбування покарання.

Відповідно до вимог ст. 11 КВК «Види органів і установ виконання покарань» реалізацією вироків та інших рішень судів займаються лише державні органи, а об'єднання громадян, релігійні і благодійні організації (як суспільні інститути за змістом пенітенціарної діяльності), як це впливає зі змісту ст. 5 цього ж Кодексу «Принципи кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань» та ст. 25 КВК «Участь громадськості у виправленні і ресоціалізації засуджених. Громадський контроль за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань», лише можуть (а не зобов'язані) і тільки в передбачених законом випадках брати участь у кримінально-виконавчій діяльності.

З огляду на це, пенітенціарну функцію держави не можна ототожнювати з її кримінально-виконавчою функцією.

2. У навчальних закладах України вивчається визначена Міністерством освіти і науки України відповідно до професійно-кваліфікаційних вимог така обов'язкова у навчальному плані дисципліна для спеціалістів юридичного спрямування, як «Кримінально-виконавче право України»<sup>2</sup>.

<sup>1</sup> Див.: Кругликов Л. Л. Использование средств законодательной техники при регламентации процесса применения наказания / Л. Л. Кругликов // Проблемы пенитенциарной теории и практики : Бюлетень. – К., 2004. – № 9. – С. 54.

<sup>2</sup> Кримінально-виконавче право України : підручник / О. М. Джу́жа, І. Г. Богатирьов, О. Г. Колб, В. В. Василевич та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джу́жи. – К., 2010. – С. 48–64.

3. У друкованих виданнях із курсу «Кримінально-виконавче право», що забезпечують навчальний процес у відповідних закладах юридичного профілю, йдеться про такі категорії, як «кримінально-виконавча політика України» або «політика у сфері виконання покарань»; «кримінально-виконавче законодавство» або «нормативно-правові акти у сфері виконання покарань», а не власне «пенітенціарна політика» тощо<sup>1</sup>.

Аналогічні підходи можна знайти й в наукових джерелах, зокрема у дисертаціях П. Л. Фріса<sup>2</sup>, В. В. Кондратішиної<sup>3</sup> та інших вчених.

4. У кримінально-правових актах, пов'язаних із виконанням покарань, вживається тільки термін «кримінально-виконавче право».

Таким чином, зокрема, побудовані:

– Кримінально-виконавчий кодекс України, у якому йдеться тільки про мету і завдання кримінально-виконавчого законодавства (ст. 1); кримінально-виконавчі установи (ст. 11); прокурорський нагляд та відомчий контроль за виконанням покарань (статті 22, 23) та ін.<sup>4</sup>;

– Закон України від 23.06.2005 р. «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», де закріплені такі поняття, як політика у сфері виконання кримінальних покарань (ст. 1); персонал кримінально-виконавчої служби; органи та установи кримінально-виконавчої служби та ін.<sup>5</sup>;

– інші правові джерела<sup>6</sup>.

Отже, на підставі вищевикладеного можна зробити такі висновки.

1. Як за змістом, так і за формою правові категорії типу «пенітенціарне право» та «кримінально-виконавче право» та ін. не є тотожними і це слід враховувати при формуванні національно-правових актів з питань виконання покарань.

2. Відмінність зазначених понять дає можливість як на науковому, так і на рівні навчального процесу запобігати методологічним та іншим помилкам при з'ясуванні суті та змісту кримінально-виконавчої діяльності в Україні.

<sup>1</sup> Кримінально-виконавче право : підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. А. Х. Степанюка. – К., 2005. – 244 с.

<sup>2</sup> Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / П. Л. Фріс. – К., 2006. – 36 с.

<sup>3</sup> Кондратішина В. В. Кримінально-виконавча політика України: формування та реалізація : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. В. Кондратішина. – Л., 2009. – 19 с.

<sup>4</sup> Кримінально-виконавчий кодекс України : прийнятий 11 лип. 2003 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2004. – № 3–4. – Ст. 21.

<sup>5</sup> Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України від 23 черв. 2005 р. // Офіц. вісн. України. – 2005. – № 29.

<sup>6</sup> Про загальну структуру і чисельність кримінально-виконавчої системи України : Закон України від 2 берез. 2000 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2000. – № 20. – Ст. 151.

Так, як встановили А. Х. Степанюк та І. С. Яковець, після прийняття Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» виникло ряд розбіжностей, протиріч тощо, у тому числі термінологічного характеру, які не співвідносяться з іншими нормативно-правовими актами у сфері виконання покарань. Зазначені вчені у зв'язку з цим поставили цілком логічне запитання: «Для чого потрібна подібна термінологічна плутанина, що лише ускладнює сприйняття законодавчих норм широким колом громадськості та персоналом ДКВС?»<sup>1</sup>.

3. Як у законі, так і в навчально-наукових джерелах має вживатися та термінологія, що ідентично відображає реальний стан речей у тих чи інших правовідносинах, оскільки це створює реальні (а не формальні, декларативні та ін.) механізми їх регулювання та охорони, у чому, власне, й полягає завдання будь-якого законодавства.

Як із цього приводу влучно зауважив В. В. Голина, саме на концептуальних рівнях розуміння слід зосередити увагу, оскільки вони формують наукові школи, які, у свою чергу, суттєво впливають на державну політику боротьби зі злочинністю<sup>2</sup>.

Поряд з цим варто погодитись з іншим висновком, якого обґрунтовано дійшов В. І. Борисов: «Досягнення необхідного для суспільства стану безпеки від злочинних посягань можливе лише шляхом широкого і комплексного поєднання заходів боротьби зі злочинністю, ...у тому числі методологічно-правових...»<sup>3</sup>.

<sup>1</sup> Степанюк А. Х. Система кримінально-виконавчого законодавства потребує узгодження та доопрацювання / А. Х. Степанюк, І. С. Яковець // Проблеми пенітенціарної теорії і практики : Бюлетень. – К., 2005. – № 10. – С. 294.

<sup>2</sup> Голина В. В. Преступность: многообразие понятий и предметная сущность явления / В. В. Голина // Проблеми законності : Республік. міжвід. наук. зб. ; відп. ред. В. Я. Тацій. – Х., 2009. – Вип. 100. – С. 324.

<sup>3</sup> Борисов В. І. Державна політика у сфері боротьби зі злочинністю та її напрями / В. І. Борисов // Проблеми законності : Республік. міжвід. наук. зб. ; відп. ред. В. Я. Тацій. – Х., 2009. – Вип. 100. – С. 312.